

Panství nebo hegemonie třídy a stát

Господство или гегемония класса и государства

Herrschaft oder Hegemonie von Klasse und Staat

EDUARD KUČERA

Kdybychom provedli rekapitulaci pojetí státu od doby, kdy poprvé v českém překladu vyšla sovětská učebnice teorie státu a práva¹⁾ (tj. od doby, kdy byly u nás teprve kladeny základy marxistické teorie státu jako vědní disciplíny), ověřili bychom si, že jejich společným znakem je: 1. stát je organizací nadvlády (panství — diktatury)^{2a)} jedné třídy nad ostatními společenskými třídami a skupinami; 2. stát je politickou institucí, tj. složkou nadstavby.

První výměr se vztahoval na všechny historické typy státu politicky integrující třídně antagonistický sociálně ekonomický systém.²⁾ Svůj vrchol nalezl v koncepci státu jako organizace monopolu fyzického násilí, která realizuje výlučně jedinou funkci — uplatnění fyzického násilí.³⁾ Ve smyslu diktatury proletariátu byl rovněž používán pro socialistický stát v podmínkách překonaného třídního antagonismu.⁴⁾

¹⁾ M. A. Aržanov, S. F. Kečekjan a kol., Theorie státu a práva, Orbis 1951.

^{2a)} V dalším výkladu používám pojmu panství třídy. Domnívám se, že „komplexnější“ charakterizuje sociálně politickou podstatu státu v jejích základních stránkách. Pojem diktatura zdůrazňuje v první řadě stránku politické moci (monopol násilí). Nezahrnuje všechny stránky panství v jejích „rovnovážce“, vzájemné podmíněnosti a odvozenosti v roli a funkci. To může vyústit ve stanovisko, kdy diktatura není chápána jako charakteristika třídy, která „zde hraje roli“ (Lenin), nýbrž jednostranně a zjednodušeně jako soustava mechanismů, institucí, prostředků a metod monopolu násilí, tj. kdy dochází ke směšování panství s diktaturou v pojetí neomezené moci, neopírající se o zákon, o volby atd., ale o ozbrojenou část obyvatelstva (viz Panství třídy a stát v předložené stati). K podobnému směšování právě došlo v stalinské koncepci státu, včetně socialistického. Jeho negativní důsledky jsou obecně známy.

²⁾ Středem pozornosti předložené stati je „moderní stát“, tj. stát v podmínkách kapitalismu až socialismu. Závěry nelze vztahovat na stavovskou, kastovní nebo antickou společnost, v nichž problematika panství a hegemonie třídy, jakož i vztahu ekonomického a politického jsou značně specifické a tedy odlišné. Ještě do nedávna byl jedním z nedostatků naší teorie státu (a v některých případech dosud je) rys jisté abstraktní statickosti. Projíval se v úsilí o „jednotnou“ interpretaci jevů historicky odlišných (resp. setrvávání na onom stupni „abstrakce“, jenž „nevyžadoval“ příslušnou historickou konkretizaci) nebo ahistorickým přístupem při výkladu jevů současných.

³⁾ Srov. R. D. Lukič, Teorija države i prava I, Beograd 1956; část Teorie státu, A, kap. I/I a kap. II. — I u nás zmíněné chápání státu našlo své stoupence. Písemným projevem se k němu např. přihlásil M. Lakatoš (Právnícké štúdie 3/1958).

⁴⁾ Srov. M. A. Aržanov..., cit. práce, str. 256–258; R. Foustka, Stát, jeho vznik, podstata a vývoj, str. 255–256, 270–274, Orbis 1954; E. Kučera, Socialistický typ státu, UC — Iuridica 1/1957 aj.

Přesto v pracích našich teoretiků je již tehdy patrná snaha odlišit stát diktatury proletariátu od státu v podmínkách neantagonistické společnosti, když „diktatuře proletariátu“ je podkládán nový obsah: socialistický stát je charakterizován jako organizace, prostřednictvím které dělnická třída vede společnost, nikoli jako panství této třídy.⁵⁾ Ve vztahu k samé diktatuře proletariátu (k proletářskému státu) pak dochází k afirmaci hegemonie dělnické třídy v třídních svazcích.⁶⁾ Koncem padesátých let koncipoval R. Foustka (a rovněž autor této stati, např. ve své kandidátské disertaci) stát jako organizaci vládnoucí třídy k vedení společnosti. V pojmu „vedení“ bylo obsaženo panství třídy, avšak neomezovalo se na ně.⁷⁾ Domnívám se, že šlo v naší teorii o první pokus charakterizovat stát jako organizaci hegemonie třídy.

V práci Soudobý buržoazní stát a jeho hospodářská činnost⁸⁾ jsem se — mimo jiné — snažil prokázat, že stát v průmyslově vyspělých kapitalistických zemích nelze chápat jednostranně jen jako panství monopolní buržoazie. Že tento stát je významnou — a dnes stěží něčím jiným zastupitelnou — organizací její hegemonie ve společnosti. Stejnou myšlenku nalézáme v učebním textu ze Základů teorie státu a práva (vydání z r. 1965). Rovněž první československá učebnice Teorie státu a práva zdůrazňuje ve vztahu k státu kromě stránky panství též stránku hegemonie třídy.⁹⁾

Lze konstatovat, že v naší teorii státu se fixuje pojetí (zejména moderního) státu ve „dvou dimenzích“: *jako nástroj panství třídy* (sociální skupiny) *a zároveň jako organizace hegemonie třídy*, resp. jako organizace hegemonie třídy, jež v sobě zahrnuje (v podmínkách třídního antagonismu nezbytně) stránku panství třídy.

Stát jako organizace hegemonie vládnoucí třídy vnáší jistě korektury též do otázky, vytčené úvodem v druhém pořadí. Rovněž ona byla na uvedené konferenci posuzována. Analýza se však nesoustřeďovala na dialektiku vztahů mezi státem a sociálně ekonomickým systémem, jako spíše na problematiku vztahů mezi ideami

⁵⁾ Srov. v pozn. 3 cit. české práce, dále stati J. Bystřiny, Zd. Jičínského, B. Rattíngera aj. — Program KSSS charakterizoval v r. 1961 stát po „úplném a konečném“ vítězství socialismu a za „přechodu k rozvinuté výstavbě komunismu“ jako „všelidový stát“ (zvláštní číslo Nové myslí, říjen 1961, str. 457–458). Podpořil tak úsilí naší teoretické fronty. Z druhé strany, vymezením sociálně ekonomických a „duchovních“ podmínek a označením „všelidový“ vyvolal nové problémy a jisté nejasnosti. — Aniž bych otázku mohl blíže analyzovat, považuji za vhodnější označit stát v nižší fázi komunismu za socialistický. Stát přechodného období od kapitalismu k socialismu hodnotil V. I. Lenin jako socialistický z hlediska programu — cíle, nikoli vzhledem k sociálně ekonomické realitě. Marx — a nezřídka Lenin — jej charakterizovali jako proletářský stát, stát diktatury proletariátu. Nakolik pak formování socialistické společnosti je procesem, natolik existuje prolínání prvků proletářského a socialistického státu.

⁶⁾ Srov. např. V. Procházka, K marxisticko-leninskému pojetí státu, Právník č. 7, 1959 a předchozí pozn.

⁷⁾ Uceleněji formuloval R. Foustka své stanovisko v článku K marxisticko-leninskému pojetí státu (Právník 7/1959). Původně je přednesl na vědecké konferenci Ústavu práva ČSAV, věnované shodné tematice jako název článku. A právě tento jeho přístup byl některými účastníky kritizován, resp. odmítnut (srov. diskusi, otisknutou tamtéž). V užších diskusích byl dokonce jednotlivci, kteří setrvali na pojetí státu jako jednodimensí politické instituci, označován za „ústup z marxistických pozic“.

⁸⁾ E. Kučera, Soudobý buržoazní stát a jeho hospodářská činnost, NČSAV 1965. Nepřímou o problematice státu a hegemonie třídy pojednává též F. Šamalik v práci Právo a společnost (NČSAV 1965).

⁹⁾ J. Boguszak a kol., Teorie státu a práva, I, str. 10 aj., Orbis 1967.

a institucemi — dvěma složkami „nadvstavby“.¹⁰⁾ A právě o první okruh otázek nám půjde.

V době, kdy Marx koncipoval své pojetí státu, existovala „dualita“ kapitalistické občanské a politické společnosti. Stát nebyl integrální a pozitivní složkou sociálně ekonomických procesů. Byl především (až výlučně) *politickým* státem. Plnil také jako „negativní stát“ [či Marxův stát — „noční hlídač“] převážně (až výlučně) represivní funkce — byl nástrojem třídního panství.¹¹⁾ Proto u Marxe onen důraz na chápání státu jako nadvstavbové politické instituce, třebaže ani ji neupíral „ekonomickou sílu“. Avšak i její zdroj spatřovali zakladatelé vědeckého komunismu v „násilí“, v „čisté politické moci“.¹²⁾

V Leninově koncepci státu, formulované v podmínkách hluboké krize kapitalistické občanské a politické společnosti, ještě výrazněji a jednostranněji vystupuje do popředí stránka násilí a politické nadvstavbové instituce.¹³⁾ Avšak můžeme v ní postupně vysledovat rovněž momenty vyvolané státně monopolním kapitalismem

¹⁰⁾ Akad. V. Procházka zastával tehdy názor, že v duchu Marxovy Předmluvy ke kritice politické ekonomie je třeba odlišovat stát a právo od vlastní nadvstavby — různých forem společenského vědomí. Z tohoto stanoviska kritizoval koncepci J. Boguszaka a tím nepřímou tehdy ještě převážně přijímané Stalinovo chápání nadvstavby (srov. J. Boguszak, Stát, právo a právní instituce v soustavě společenské nadvstavby, AUC — Iuridica 10/1954).

Ještě výrazněji „odděluje“ stát od vlastních „nadvstavb“ A. Gramsci. (Srov. Historický materialismus a filosofie Benedetta Groceho, Svoboda 1966; předmluva P. Togliattiho k této práci; dále Pisma vybrané I a II, Varšava 1961.) Gramsci chápe stát (a politickou praxi) jednak jako jev relativně autonomní na „ekonomické základech“ a vlastních „nadvstavbách“, jednak jako jev, v němž dochází k prolínání až k „splývání“ tradičně chápáné „základny“ a „nadvstavby“ za určující role „základny“. Domnívám se, že právě tato „jednota“ a „odlišení“ se staly neoprávněně středem kritického hodnocení A. Gramsciho L. Kavínem. (Srov. polemiku L. Kavína s L. Sochořem v článku A. Gramsci jako filosof politiky, Nová mysl č. 14/1967. Některými závěry zde uvedenými se dostal L. Kavín do rozporu s vlastní recenzí českého vydání Historického materialismu... od A. Gramsciho; Nová mysl č. 4/1967.) Naopak F. Marek v nich spatřuje jedno z nejsilnějších míst Gramsciho kritiky „historické nutnosti“. (F. Marek, Antonio Gramsci, Weg und Ziel, přetištěno v Zeszyty teoretyczno polityczne č. 6/1967.)

¹¹⁾ Blíží viz E. Kučera, Soudobý buržoazní stát a jeho hospodářská činnost, kap. I, § 2/2; K. Bertelmann, Politické řízení, politická demokracie a lidská emancipace, Právník č. 10/1965; E. Kučera, K Marxově a Engelově koncepci proletářské politické společnosti, Právník č. 5/1968; F. Šamalik, Marx o politickém státě, Sborník k 150. výročí K. Marxe, Svoboda 1968. — Přesto již v liberalistickém státě za kapitalismu volné soutěže, v jeho složce „delegovaného státu“, (tj. v institucionalizovaném procesu formulování státního zájmu), byly obsaženy zárodky organizace hegemonie, např. v koncepci osobních svobod, některých prvků liberalistické demokracie apod. Konečně tuto myšlenku formuloval sám Marx, když napsal: „Zvláštní třída si může oslovovat nárok na všeobecné panství jen ve jménu všeobecných práv společnosti.“ (Spisy I, str. 411, podobně viz A. Gramsci, Pisma vybrané, I, str. 289–291.)

¹²⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 386. Není bez zajímavosti, že rovněž zakladatelé klasické buržoazní (liberalistické) politické ekonomie, zvláště Ricardo, spatřovali v státu a státní moci (tj. násilí) „ekonomickou sílu“. Ani oni mu však jinou „ekonomickou sílu“ nepřipisovali. A. Gramsci komentuje názor Ricarda takto: „Bylo by vhodné důkladně prostudovat Ricardovu teorii, zvláště jeho teorii státu jako ekonomického činitele, jako *síly* bránící práva vlastnictví, tj. monopolu výrobních prostředků. Je jasné, že stát nevytváří hospodářskou situaci, ale že je jejím výrazem, přesto je možné mluvit o státu jako činiteli ekonomickém, neboť stát je vlastně synonymem této situace.“ (A. Gramsci, Pisma vybrané, I, str. 209.)

¹³⁾ Srov. V. I. Lenin, Stát a revoluce, kap. I. a II., Spisy, sv. 25. — Dále též Zd. Mlynář, Některé problémy charakteru politiky a státu v socialistické společnosti, Právník č. 10/1967; E. Kučera, K Leninově teorii proletářské politické společnosti, Právnícké štúdie roč. 1968, č. 3.

a zejména pak budováním ekonomických základů socialismu. Ve vztahu k proletářskému státu začíná také Lenin zdůrazňovat nutnost hegemonie a ji provázející další rys: proletářský stát není pouze a především politickou institucí. Je rovněž organizací pozitivně se účastnící sociálně ekonomických procesů.¹⁴⁾

Rovněž soudobý buržoazní stát v průmyslově vyspělých zemích se stal neodlučnou složkou ekonomických, sociálních a kulturně osvětových procesů. Nevystupuje v nich jen jako nástroj a nositel donucení (násilí),¹⁵⁾ nýbrž též jako faktor hospodářský, sociální, osvětový a jako organizující a řídící činitel ve sféře hospodářské, sociální a kulturně osvětové prostředky a metodami, které jsou zmíněným sférám vlastní. „Stát nemůže být již pokládán za obyčejnou nadstavbu; stal se nesmírně důležitým

¹⁴⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy, sv. 29, str. 383 ad., 414; sv. 30, str. 514–515.

¹⁵⁾ Zd. Mlynář ve svém diskusním příspěvku na zmíněné konferenci Ústavu práva ČSAV (srov. Právník č. 7/1959 aj.) konstatoval, že stát vykonává hospodářskou činnost, resp. organizuje hospodářství proto, že disponuje silou státního donucení, které je podmínkou úspěšnosti hospodářské činnosti. Kdyby nebylo státní donucení nezbytné, mohl by organizovat hospodářství nestátní aparát.

Domnívám se, že v parafrázované úvaze doznívá názor, že stát lze chápat jako hospodářskou sílu jen jako organizaci násilí a pro toto násilí. Mlynář jej však transformuje do podmínek a praktik administrativně direktivního řízení, takže mu socialistický stát zůstává jednodimenzním (tj. jen panstvím, výlučnou organizací násilí), třebaže nebo přestože jej charakterizuje jako „sdruženou sílu pracujících“.

Nepochybně i v hospodářské činnosti státu může být a někdy musí být obsažen prvek donucení. Avšak *nemusí* a *není vždy*. Jestliže budeme analyzovat souhrn hospodářské, sociální a kulturně osvětové činnosti soudobého buržoazního státu, ukáže se, že jde převážně o činnost *pozitivní*, nikoli *negativní*. Stát si v této činnosti daleko více počíná jako organizátor příhodných ekonomických a sociálních podmínek a příznivého prostředí a psychického klíma. Podněcuje a získává adresáty pozitivní motivací jejich postojů a přístupů. Použití donucení je druhořadé. Obdobné dosvědčuje praxe našeho státu v poslední době, resp. výsledky jugoslávské koncepce samosprávy výrobců a společenské samosprávy. Oprávněnost našeho závěru potvrzují rovněž negativní důsledky administrativně direktivního systému řízení hospodářství a společnosti, opírajícího se převážně o sílu donucení, jež se nezdálo ukázalo slabým prosadit přijaté usnesení.

Pozitivní činnost státu souvisí především s postavením státu jako reprezentanta celé společnosti (faktického či jen oficiálního) a současně organizace sledující perspektivní zájem třídy, resp. společnosti. Jako takový je stát za určitých okolností nucen pozitivně se účastnit společenských procesů a tak napomáhat formování vhodné situace pro reprodukci sociálně ekonomického systému, resp. pro jeho progresivní vývoj (v případě socialistického státu). Při pozitivní činnosti vystupuje stát spíše jako organizace hegemonie vládnoucí třídy než jako nástroj jejího panství. (Srov. E. Kučera, cit. práce kap. II–III; dále K podmíněnosti sociální a osvětové činnosti soudobého buržoazního státu, Právnické studie č. 1/1965.) Není rovněž bez zajímavosti, že ona setrvačnost na jednodimenzním státu se stala živnou půdou pro buržoazní a reformistickou ideovou protiakci, nikoli neúspěšnou. (Srov. J. Strachey, Contemporary Capitalism, Londýn 1956; C. A. R. Crosland, The Future of Socialism, New York 1957; F. Gross, Druhá průmyslová revoluce, Paříž 1958; M. Nandler, People's Capitalism, New York 1956; M. Rakowski, SPD w okresie powojenym 1949–1954, Varšava 1960 aj.)

¹⁶⁾ F. Coen, G. Tamburrano, O roli a struktuře státu v současné kapitalistické společnosti, Zeszyty teoretyczno polityczne, č. 5/1962. Podle obou autorů dokonce stát „jako složka nadstavby působil na strukturu až se v současnosti stal elementem determinujícím...“. Podobnou myšlenku, avšak převážně z hlediska sociálního, vyslovil L. Colletti ve stati Právní stát a svrchovanost lidu (Società č. 6/1960); P. Juquin v čl. Diktatura proletariátu a socialistická demokracie (Cahiers du Communisme č. 12/1964); S. Leonardi v práci Demokracie a plánování aj. Proniká celkovou koncepcí „pokojné“ a demokratické cesty k socialismu v pojetí IKS a FKS.

Na některé aspekty této problematiky, zejména z hlediska role státu, rovněž upozornil S. Zawadzki v stati Tradycyjne rozbieżności w sporze o istote państwa (sborník Spór o istote państwa, Varšava 1961).

prvkem sociální a ekonomické struktury společnosti," píše F. Coen a G. Tamburrano o soudobém buržoazním státě.¹⁶⁾ Stát proniká do občanské společnosti, prolíná se s ní a v mnohých procesech s ní „splývá“. Etatizuje občanskou společnost a občanská společnost „ze-společenštuje“ stát.

A právě tento vývoj vytváří příhodné prostředí a atmosféru pro aprobaci státní politiky obyvatelstvem, pro intelektuální, morální a politickou hegemonii vládnoucí (vedoucí) třídy. Zformování a rozvoj pozitivního státu je integrální složkou procesu formování a stabilizace hegemonie třídy. Pojetí státu jako organizace hegemonie (a zároveň panství) třídy modifikuje, resp. upřesňuje začlenění a postavení státu v soustavě „základny a nadstavby“. Skrývá se v něm nejen klíč k objasnění stávající státně politické reality ve vyspělé industriální buržoazní společnosti, jakož i v socialistické společnosti, nýbrž též k pojetí „pokojné“ a demokratické cesty k socialismu a vývoje socialistické společnosti ke komunismu.

Jak tedy chápat panství a hegemonii třídy a jakou roli při jejich realizaci plní stát.

PANSTVÍ TŘÍDY A STÁT

Existuje v zásadě názorová shoda, že zdroj panství třídy je nezbytné hledat v jejím vedoucím postavení a v určující roli v sociálně ekonomickém systému. Panství je nástrojem integrace antagonistické společnosti prostředky a metodami politickomocenskými, tj. prostřednictvím státu. Jeho přítomnost upevňuje, resp. stabilizuje hierarchické vazby sociálně ekonomické závislosti. Proto také panství třídy či sociální skupiny, zbavené vlastního ekonomického zdroje (monopolu vlastnictví), resp. jím nedostatečně zajištěné, může být pouze dočasné. Zaniká nebo ustupuje panství té sociální skupiny, která monopolem vlastnictví reálně disponuje.¹⁾

¹⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy 30, str. 462–465. — Uvedeným závěrem lze osvětlit, proč moc nastolená fašistickým hnutím (tj. negativistickým hnutím středních vrstev a deklasovaných skupin) nemohla být stabilní. Relativní a dočasnou stabilitu mohla získat jen ve spojení se sociální skupinou, která disponovala monopolem vlastnictví, avšak sama za dané situace nebyla schopna pro sociálně politickou izolaci své panství zachovat — ve spojení s monopolní buržoazií. Vzhledem k různému sociálnímu postavení a různé roli obou „partnerů“, jakož i sociálně politickému negativismu fašistického hnutí šlo o spojení dočasné a vynucené. Tak tomu bylo v Německu a do určité míry i v Itálii, nikoli např. ve Španělsku, kde formování fašistické diktatury má významné specifické rysy (rozbor některých zdrojů fašismu ve Španělsku viz A. Gramsci, Pisma vybrané 1, str. 566–569).

Velmi zajímavě pojednává o vztahu panství a monopolu vlastnictví F. Hincker v analýze vlády Lidové fronty ve Francii (F. Hincker, 1936 + 30 = 1966, La Nouvelle Critique 176/1966). Jednou z příčin pádu vlády Lidové fronty spatřuje v tom, že zdroje panství staré třídy, jakož i některé prostředky je garantující, zůstaly nedotčeny. Tradiční „politický stát“ je nebyl ani s to překonat, pokud by se nezměnil v „nový stát“, tj. skutečně panství sociálních sil reprezentovaných Lidovou frontou, opřené o vlastní sociálně ekonomické zdroje. V tom vidí rozdíl oproti soudobé situaci, kdy „pozitivní stát“ umožňuje nová řešení základního rozporu společnosti.

Problematika vztahu panství a monopolu vlastnictví má zásadní význam též pro proletářský stát. Zestátnění je zřejmě prvním krokem k zformování monopolu vlastnictví dělnické třídy (resp. pracujících) a tím i jejího panství. (Srov. B. Engels, Anti-Dühring, str. 242–247; blíže se touto otázkou zabývám v čl. Pařížská komuna a proletářská politická společnost, Právník č. 6/1968.) Nesmí se ani na něm ustrnout,

Panství je tedy politickomocenským výrazem vůdcího postavení a určující role třídy v daném sociálně ekonomickém systému a v tomto smyslu je synonymem takovéto situace.²⁾ Neznamená a nemůže znamenat nic jiného, než *obranu* daného pořádku výrobních vztahů a rozdělování s jeho sociálními důsledky (tj. „legální monopol vlastnictví“) a *podmínku* pro zformování a fungování tohoto pořádku. Neboť třída, „která zde hraje roli“, *drží (má) moc*, jejímž prostřednictvím je *potencionálně* (hrozbou násilí) a *efektivně* (použitím násilí) schopna negovat odpor a rušivé akce vůči „legálnímu monopolu vlastnictví“.³⁾ Zmíněný politickomocenský výraz nalézá své zpředmětnění (institucionalizaci) ve státě. V tomto smyslu lze také mluvit o státu jako potencionálním a faktickým monopolu násilí.

1. Avšak stát není jen monopolem násilí. Opodstatněnost uvedené teze nám vyplývá ze vztahu státu a společnosti. Je složitý a vnitřně rozporný již v samé třídě, jejíž panství reprezentuje. Východiskem pro jeho objasnění je poznání, že teprve ve státě a jeho prostřednictvím se stává skutkem jednota vládnoucí třídy. (Zjištění, které nám poslouží k dešifrování pojetí státu jako „organizace vládnoucí třídy“.) Jde o jednotu nejen právní a politickou, nýbrž — jak se již podává z dosavadního rozboru — též o jednotu, která je důsledkem organických vztahů mezi politickou a občanskou společností. Proto tato jednota může být výrazem *pouze obecného stavu třídy*, který se v podmínkách soukromého vlastnictví (avšak i v podmínkách tzv. „všeobecného soukromého vlastnictví“)⁴⁾ *nekryje* se zvláštními stavy skupinovými a třídními. V státu zpředmětněný „obecný stav“ vystupuje tedy vůči specifickým a individuálním stavům uvnitř třídy jako další „specifický stav“, s nímž mohou a také přicházejí skupiny a individua tvořící třídu do rozporů, jež jsou zdrojem intertřídních konfliktních situací. Stát nesporně vyvíjí úsilí o minimalizaci takovýchto konfliktů. Dosahuje toho podle okolností minimalizací ingerence do sociálně ekonomických procesů, pozitivní činností, resp. snahou o pozitivní integraci třídy (pokud jde o proletářský stát). Nemůže je však vyeliminovat pro trvání rozporů je produkujících. Proto musí konfliktní situace právně regulovat. Nadřazuje obecný stav stavům specifickým a individuálním a zajišťuje jeho prioritu hrozbou donucení, resp. donucením. Prostředky a metody monopolu násilí nesměřují pouze vně

nemá-li být oslabena historická role dělnické třídy narůstáním a silněním byrokratismu a administrativně represivní regulace ekonomických a společenských procesů; tj. jednostranným podřízením občanské společnosti politickému státu. Panství proletariátu jako „sociálně ekonomické moci“ by mělo být dále rozvíjeno směrem formování a upevňování funkce dělnické třídy jako výrobce a zároveň správce výroby — další socializací výrobních (vlastnických) vztahů. Jakým způsobem? Jednu variantu představuje jugoslávská praxe; druhou koncepcí hospodářské reformy u nás, resp. v Maďarsku; historický model pak naznačila Pařížská komuna.

Originálně a velmi zajímavě řeší vztah panství proletariátu a monopolu vlastnictví A. Gramsci ve svém původním modelu „proletářského státu“. (Srov. soubor článků, otištěných v čas. l'Ordine Nuovo.)

²⁾ A. Gramsci, Pisma vybrané I, str. 209, též 396; dále viz K. Marx, B. Engels, Spisy 3, str. 50–51, 82.

³⁾ Domnívám se, že zde máme co činit s jedním nedorozuměním, které se v naší odborné literatuře stále ještě vyskytuje. Jde o směřování panství třídy ve smyslu určení „třídy, která zde hraje roli...“ s „onou zvláštní formou státní moci, která se nazývá diktaturou, to znamená moci neopírající se ani o zákon, ani o volby...“ (V. I. Lenin, Spisy 25, str. 61). Panství třídy nelze — podle mého názoru — charakterizovat znaky diktatury jako zvláštní formy státní moci..., nýbrž jako *obecnou* podstatu politické společnosti, tj. ve smyslu určení třídy, „která zde hraje roli“, má (drží) moc pro zabezpečení „legálního monopolu vlastnictví“. Bližší viz dále.

vládnoucí třídy. Postihují rovněž samu vládnoucí třídu, zejména v rámci intertřídní disciplíny a priority třídních zájmů. Stát, přesněji státní aparát, není totožný s vládnoucí třídou; vyznačuje se relativní autonomií.

Relativní autonomie skrývá v sobě pro vládnoucí třídu jisté nebezpečí. Poskytuje skupině, jež ovládne státní mechanismus, moc nad celou třídou. Ta ji sice může využívat jménem třídy v její prospěch, ale též zneužít v její neprospěch. Pro vládnoucí třídu je důležité, aby se „zabezpečila“ vůči vlastnímu státu — monopolu násilí, na ni jako souhrnu skupin a jednotlivců relativně autonomnímu. V moderní společnosti toho dosahuje zejména: a) *zbavením* státního aparátu vlastní materiální základny a jeho materiální závislosti na vůdčích silách občanské společnosti; b) *právem* jako *autonomním* jevem, regulujícím nejen chování občanů, nýbrž přístupy, postupy a činnost státních orgánů, kladouc jim meze a zábrany v jejich vztah k občanům; c) uspořádáním státního mechanismu tak, aby se institucionálně minimalizovala možnost relativně delšího či širšího porušování právního režimu; d) politickým prostředím (právně a sociálně fixovaným), které podřizuje státu státní aparát vládnoucí třídě jako *celku* a zároveň klade zásadní překážky zneužití moci k antitřídní činnosti, tj. prostředím demokratickým a jemu integrální sférou svobody. Domnívám se, že z tohoto hlediska nelze chápat právo *jen* jako formu politiky, demokracii *jen* jako formu — organizaci, státní aparát jako nositele „ničím omezené moci“. Právo a demokracie jsou zajisté *něčím více*, jsou *integrální* panství třídy jako třídy, skrze třídu a ve vztahu k této třídě — jsou formou a zároveň obsahem.⁵⁾ Naproti tomu státní aparát *něčím méně* než omezenou mocí.

Lze namítnout, že uvedené platí jen o vztahu státu a vládnoucí třídy a není „typické“ pro vztah státu k ostatní společnosti. I kdyby, bylo by třeba popsané i potom respektovat. Avšak námitku vyvrací sama historie moderního státu. Předně lze v zásadě shodně konstatovat o vztahu státu k spojencům vládnoucí třídy, resp. sociálním skupinám jí blízkým. Nebezpečí, vyplývající z relativní autonomie státu narůstá úměrně tomu, čím obtížnější a složitější je zájmová integrace, resp. zájmový kompromis mezi nimi a vládnoucí třídou. O to ale výrazněji vystupuje do popředí autonomní postavení práva, funkce institucionálních záruk právního re-

⁴⁾ Bližší viz K. Marx: Ekonomickofilosofické rukopisy z r. 1844, str. 89–113; dále J. Bystřina: Vznik ekonomického systému státu v Říjnu a po Říjnu (Idea, projekt a realizace), Právnick č. 10/1967.

⁵⁾ Mám zato, že jednostranné chápání práva jen jako formy politiky a demokracie jen jako formálně právních organizačních forem úzce souvisí s jednodimenzním pojetím státu, v němž nutně převažují prostředky a metody násilí v realizaci státní politiky a jimž také musí být právo a demokracie přizpůsobeny. Právo se stává „direktivou“, demokracie vnější formou realizace státní moci ve sféře výkonu. Právo přestává plnit funkci jistoty a garancie svobody, resp. je v ní omezeno. Demokracie je vytlačována ze sféry pro ni vlastní, tj. z procesu formulování státního zájmu (a tím i formování obecného stavu jako důležitého předpokladu minimalizace intertřídních konfliktních situací), z vytváření příhodného sociálně politického prostředí a sociálně psychologické atmosféry, jakož i reálných mechanismů veřejné demokratické kontroly.

žimu a demokracie. Neboť omezení se prostředky a metodami, které jsou vlastní panství (zpředmětněného v monopolu násilí) může vyústit v narušení až rozbití třídních svazků, vyvolat krizi sociální základny státu a ohrozit samo panství třídy.

Již z dosavadní analýzy lze odvodit, že existuje rozdíl mezi panstvím třídy jako stavem a jeho specifickým politickomocenským výrazem zpředmětněným v konkrétním státě (zejména pak v pojetí oné „zvláštní formy státní moci, která se nazývá diktaturou, to znamená neopírající se ani o zákon...“). Ještě plastičtěji tento rozdíl vyniká ve vztahu k třídnímu antipodu a skupinám mu blízkým. Prostředky a metody monopolu násilí a rozsah jejich použití jsou v zásadě determinovány „přirozenou“ silou vazeb hierarchické sociálně ekonomické závislosti a politickoprávním postavením antagonistických sociálních skupin. Efektivní ekonomické donucení samo dostatečně integruje sociálně ekonomický systém a politické panství staví převážně do pozice ochránce (strážce) jednoty. Jestliže je navíc doplněno zrovnoprávněním antagonistických sociálních skupin ve sféře veřejné (politické), formuje nově stát jak v celkové koncepci, tak jako zpředmětněné panství. Zatlačuje do pozadí fakticitu a zjevnost monopolu násilí a zvýrazňuje jeho potencionálnost. Použití prostředků a metod donucení v úrovni obrany atomizuje do řešení individuálních konfliktů, kdy se také ve větším či menším měřítku „ztrácí“ třídní motivace zásahu. Stabilizaci a reprodukce sociálně ekonomického systému aktivně zajišťuje stát převážně pozitivní činností ve směru zmírňování a uvolňování sociálního napětí a minimalizace konfliktních situací a jejich individualizací, tj. jako pozitivní stát, „stát-arbitr“ a „stát-hegemon“. Právě pozitivní činnost státu zabezpečuje, že třída, „která zde hraje roli“, si zachovává vůdčí postavení a určující úlohu v sociálně ekonomickém systému. Že se jí daří udržet moc a soustavně ji obnovovat ve střetnutí s antagonistickými sociálními skupinami, jejichž odpor „překonává“ či zmírňuje spíše zdánlivou „slabostí“ (tj. silou sociálně ekonomické reality a intelektuální hegemonie a „umělé“ pasivity protivníka) než „silou“ (prostředky a metodami monopolu násilí). Stát jako zpředmětněné panství se neoslabuje. V jeho organizaci, činnosti atd. však vystupují do popředí jiné stránky a prvky, zatímco stránka panství je spíše dána stavem moci a potencionální schopností ji využít. Panství třídy předpokládá *přítomnost její moci*, odvozenou od jejího vedoucího postavení a určující role v sociálně ekonomickém systému. *Nepředpokládá* „zvláštní formu státní moci, která se nazývá diktaturou, to znamená moc neopírající se ani o zákon...“ (srov. pozn. 3). Nepředpokládá, že tato moc a úloha třídy bude převážně zajišťována prostředky a metodami monopolu násilí.

S popsanou situací se setkáváme v soudobých buržoazních státech v průmyslově vyspělých zemích.⁶⁾ Je předpokladem a zároveň předpokládaná v koncepci pokojného, demokratického přístupu k socialismu. Její základní tezí je totiž teorie širo-

⁶⁾ Historický vývoj buržoazního státu dokumentuje, že v podmínkách rovnoprávnosti ve sféře veřejné nelze uchovat vedoucí postavení buržoazie ve společnosti praxí

kých třídních svazků dělnické třídy se všemi pokrokovými a demokraticky orientovanými sociálními skupinami společnosti. Hegemonie dělnické třídy ve svazcích má vést k izolaci monopolní buržoazie a k paralyzování jejího panství. Demokratickými prostředky a demokratickou cestou převezme dělnická třída se svými spojenci moc — zabezpečí svou hegemonii institucí panství. Avšak stát, kde se tato změna uskuteční, nadále zůstane syntézou hegemonie a panství. Legálními prostředky a metodami v demokratickém prostředí pozvedne se hegemonní třída prostřednictvím státu do vedoucího postavení a určující role v novém, formujícím se sociálně ekonomickém systému. V jeho činnosti budou mít převahu metody a prostředky hegemonie, zatímco vlastní panství se omezí převážně na *držet moc* (v koalici se všemi pokrokovými a socialistický orientovanými sociálními skupinami a jejich politickými reprezentantkami) a její *obrannou funkci* (potencionálnost monopolu násilí a jeho efektivnost v individuálních konfliktních situacích). I v této souvislosti se demokracie a demokratické prostředí *nejeví* jen jako pouhá forma. Vystupují rovněž jako integrální stránka obsahu procesu. Jinak by byla ztěžší představitelná pokojná, demokratická cesta k socialismu.⁷⁾

Odlišná situace vzniká po překonání třídního antagonismu v podmínkách socialistické společnosti. Zde *není více místo* jen pro panství třídy. Stát je soustavou hegemonie, uskutečňované v prostředí demokracie, právního režimu a atmosféry svobody. Přesto ani socialistická společnost, v níž nadále působí sociální důsledky dělby práce a která zůstává ještě společností sociálně ekonomické nerovnosti, se ještě neobejde zcela bez metod a prostředků monopolu násilí jako mocenského garanta „obecného stavu“. Zůstávají atributem státu. Proto jsou nezbytnosti též záruky, jimiž se společnost zabezpečuje proti tomu, aby prostředky a metody monopolu násilí nepřerostly objektivně nutný rozsah a nemohly se přeměnit v pána nad společností. Že význam těmto garancí nelze podceňovat ani za socialismu, nás přesvědčuje sama historická praxe.

2. Ve vývoji moderního státu se vyskytují období, kdy v jeho organizaci a činnosti vystupují do popředí mechanismy, prostředky a metody monopolu násilí, kdy stát vůči části společnosti, resp. „celé“ společnosti, vystupuje převážně jednorozměrně. Obecně lze uvést, že v zásadě tomu tak bývá tehdy, kdy stávající politická společnost nemá oporu v rozvinuté a stabilizované společnosti, která by jí dovoľovala rozsáhlé manévrování, resp. „sociální odlehčení“ a kdy vládnoucí třída ztrácí schopnost hege-

„politického“ (negativního) státu. I jeho maximalizace, při zachování sociálně ekonomického samopohybu a krizi intelektuálně morálního vedení, nepřináší sociální uvolnění a odlehčení. Naopak přibližuje sociální výbuch. Negativní stát, ve kterém právě dochází k jednostrannému zdůraznění „ochránce“ a efektivního monopolu donucení, nepřinesl buržoazii stabilizaci jejího panství, nýbrž je vážně ohrozil.

⁷⁾ Srov. P. Togliatti, Socialismus a demokracie, Rinascita, duben 1961; Strana třídy a problémy jednoty, Unita 340/1963; P. Ingrao, Socialistická demokracie a vnitrostranická demokracie, Rinascita 17/1964; W. Rochet, Demokracie a socialismus, Cahiers du Communisme 4/1966; referát na XVIII. sjezdu FKS, a jiní. — Není bez zajímavosti, že jistou obdobu „pokojné, demokratické cesty k socialismu“ představovala původní koncepce „čs. cesty k socialismu“. (Srov. referát K. Gottwalda na zasedání ÚV KSČ dne 25.–26. 9. 1946; dále týž, Deset let, str. 349–350, Praha 1948; M. Bárta, K dvojímu významu pojmu diktatura proletariátu, Přehled 3/1966; J. Klavdiva, Význam československé cesty k socialismu v politických a ideových zápasech let 1946–1947, Nová mysl, č. 17 a 18/1966 aj.)

monie, resp. ji ještě nerozvinula v náležitém měřítku, či ji za daných okolností nemůže vykonávat vůči určité (antagonistické) části společnosti. V článku nelze uvést všechny případy, kdy stát zjevně vystupuje jako monopol násilí. Pro naši potřebu nám postačí pouze tzv. „typické“.

Předně jde o ono stádium ve vývoji buržoazního státu, kdy dělnická třída a další sociální skupiny byly ve sféře politické a veřejnoprávní v nerovnoprávném postavení. Každá její akce o uznání „sociální svébytnosti“ (odborníky) a politické jsoucnosti (třídy pro sebe) se realizovala fakticky mimo zákon a byla také likvidována mechanismy, prostředky a metodami monopolu násilí.⁸⁾ Stát vystupoval vůči antagonistickým skupinám převážně jako „čistý“ monopol násilí (třídní represe). Ve vztahu k buržoazii a jejím spojencům byly však proň charakteristické již výše popsané metody a prostředí. Vzniklý „dualismus“ měl svá úskalí. Veřejnoprávní nerovnoprávnost a zákaz sdružování v občanské společnosti se staly hlavním zdrojem konfliktů, které vážně narušovaly stabilitu panství buržoazie; později přibližovaly sociální revoluci. Dále se ukázalo, že v podmínkách „dualismu“ je neobyčejně složité stanovit státu meze represivní aktivity ve vztahu k vládnoucí třídě, což vyvolává potencionální nebezpečí (zejména pokud kontinentální Evropa ještě neznala mechanismy pokojného řešení intertřídních rozporů), že může být zaměřena nejen vně, nýbrž — a to neopodstatněně a ke škodě vládnoucí třídy — i dovnitř třídy.

Jinak se jeví situace za sociálně politické krize vládnoucí třídy. Vládnoucí třída ztrácí hegemonii (stává se jen vládnoucí) a relativně vyčerpala prostředky pozitivního zmírnění sociálního napětí a utlumení akutnosti sociálního výbuchu. Uchyluje se zpravidla k poslednímu. Násobí prostředky monopolu násilí a morálně psychologického zastrašování a nasazuje je k potlačení masového hnutí nespokojenosti, „rozvratnictví“ a „extrémismu“ (jež nejsou ničím jiným než analogií rozvratnictví a extrémismu samé vládnoucí třídy, tj. faktu suspendování „panství práva“ a nastolení zvůle a libovůle), přičemž zároveň likviduje, resp. vážně podvazuje garancie možného znoužití monopolu násilí vůči sobě. Politická síla vládnoucí třídy se ztožňuje s vojenským velením, policií, ozbrojenými organizacemi atd., které zpravidla neuznávají její „legální statut“. Důsledkem je nejistota, strach, demoralizace z násilí apod.⁹⁾

Zvláštní formou sociálně politické krize je tzv. „katastrofická rovnováha“ mezi antagonistickými sociálními silami. Vládnoucí třída není již, třeba jen dočasně, schopna stabilizovat své panství „vlastními silami“ a nastupující třída není ještě schopna své panství prosadit a uskutečnit. Zachování sociálně ekonomického systému není dilem samé vládnoucí třídy, nýbrž někoho „třetího“, který stojí nad oběma soupeřícími silami a disponuje vlastní „neutrální“ sociální základnou. Ji tvoří zpravidla střední vrstvy (rolnictvo druhému bonapartismu, zruinované a ruinované střední vrstvy fašismu). V opření o ně se formuje stát s rozhodnou převahou mechanismů monopolu násilí. Na přechodnou dobu (neboť sám je jevem přechodným, vytvářejícím podmínky pro obnovu panství a hegemonie „staré“ třídy, nebo přibližujícím danou společnost na prah sociálního výbuchu) staví soupeřící třídy do

⁸⁾ V počátečním období byly emancipační akce dělnické třídy řídké. Proletariát se teprve formoval jako třída o sobě. V jeho vědomí dožíval vliv revoluční buržoazní ideologie; jeho obecná kulturní úroveň byla nízká. Tlak ekonomického donucení, sociální závislosti, délka pracovní doby „nedovolovaly“ proletariátu vyvíjet větší starost o veřejné dění. Jednotlivé konflikty uvnitř továrny si vyřešil sám kapitalista. To vše minimalizovalo sociální konflikty mimo továrnu. Státní potlačovatelské zákroky byly nečasté. Buržoazie nebyla ještě vnějším tlakem nucena pozitivně rozvinout soustavu hegemonie.

⁹⁾ Z těchto premis vychází také Leninovo pojetí revoluční situace. Srov. V. I. Lenin, Spisy 21, str. 212.

„shodného“ politickoprávního postavení — veřejnopolitické „bezprávnosti“ a objektu vládnutí.¹⁰⁾

Od uvedených systémů se odlišují revoluční diktatury nastupujících tříd zejména tím, že osvobozují spoutané progresivní síly, množí je a podněcují k expanzi. Jejich historickým posláním je „bořit“ starý sociálně ekonomický a politický systém. To se neobejde zpravidla bez „despotických“ zásahů do legálního monopolu soukromého vlastnictví¹¹⁾ a tradičního veřejného pořádku. Revoluční diktatura má povahu obranného a zároveň útočného monopolu násilí. Formuje nový politický systém a uvolňuje cestu novému sociálně ekonomickému systému překonávajíc diktátorskými prostředky a metodami odpor svržených tříd.¹²⁾ Jejich přímými nositeli mohou být jednotlivci, nové instituce,¹³⁾ ale i samy masy.¹⁴⁾

Podobná praxe zřejmě existovala rovněž v samé straně. Lze tak např. usuzovat z článku E. Preobraženského „Lenin, partia, robočij klass“, kde se lze dočíst: „... uvnitř strany se ustálil takový systém vztahů mezi všemi komunisty a vůdcem, která připomíná něco na způsob *faktické diktatury* (dělovoj diktatury), založené na důvěře... Tato tak zvaná ‚diktatura‘ byla pouze funkcí diktatury proletariátu v podmínkách sovětské skutečnosti.“ (Pod znamenem marxisma, č. 2/24.)

Diktátorskými metodami a prostředky je dočasně brání. V tomto smyslu se revoluční diktatura jeví jako ona „*zvláštní forma státní moci, která se nazývá diktaturou*“ a která se nemůže opírat o zákony (předchozí moci) ani o volby (jež v dané situaci řešení třídního konfliktu nejsou s to věrně

¹⁰⁾ A. Gramsci označuje popsany stát za „cesarismus“. Upozorňuje, že „cesarismus“ nelze jednoznačně hodnotit negativně jako jev reakční. Může být též — třebaže ojediněle — relativně pokrokový. Jde o případ, kdy nastupující třída vyčerpá v průběhu revoluce své síly a s nimi schopnost doformovat a stabilizovat své panství. Dokončení provádí (aby se předešlo faktické restauraci) systém „progresivního“ cesarismu, opírajícího se o nejmasovější složku revoluce, která je ale sama neschopna se zorganizovat v hegemonní třídu a nastolit své panství. Jako příklad uvádí první bonapartismus. (Srov. A. Gramsci, Pisma vybrane I, pasáž o cesarismu.)

Domnívám se, že „stát-cesarismus“ je zřejmě velmi použitelným a praktickým systémem ve specifických podmínkách rozvojových zemí v Africe a v některých oblastech Asie.

¹¹⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy I, str. 46.

¹²⁾ Síla a rozsah represivních prostředků a metod revoluční diktatury nejsou jednostranně závislé na formách a prostředcích odporu svržených tříd. Jsou rovněž odvislé od kulturní úrovně a revolučního (v případě dělnického hnutí komunistického) uvědomění nastupující třídy (viz K. Marx, B. Engels, Spisy 2, str. 506–507, 534).

¹³⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy 27, str. 262–264 aj. „Diktátorská moc“ jednotlivců v Sovětském Rusku v jednotlivých státních správách se v době občanské války stala skutkem. Bylo to dáno jak podmínkami občanské války, tak faktem, že se dosud neprosadil (a nemohl prosadit) „automat práva“, že sovětské právo hrálo v životě mladé sovětské společnosti ještě relativně omezenou roli. Ve své institucionálnosti byla osobní „diktátorská moc“ právně zakotvena (srov. např. Dekret RLK ze dne 6. 4. 1918 o porádce komandirovania oddělnými komisariáty svých komisarov i agentov v provinciju).

¹⁴⁾ Srov. Leninovo hodnocení Jakobínské diktatury a perspektiv revoluční diktatury v budoucí proletářské revoluci „na východě“ (Spisy 25, str. 17); práci Stát a revoluce aj. Dále Marxovo pojetí diktatury proletariátu jako panství *revoluční třídy*, Spisy 3, str. 47; Vybrané spisy I, str. 37 a 46.

obrazit dynamiku a polarizaci sociální struktury), nýbrž bezprostředně o ozbrojenou moc té či oné části obyvatelstva.¹⁵⁾

Úspěch revoluční diktatury závisí na vtažení mas všech závislých tříd do procesu revoluce. Předpokladem je, aby revoluční diktatura reprezentovala nejen jejich bezprostřední, nýbrž i perspektivní tužby a potřeby, přitažlivě a mobilizujícím způsobem vyjádřené v „revolučním programu“.¹⁶⁾ Jednota obou je zdrojem revolučního nadšení a revoluční aktivity (až sebeobětování), kterým je třeba vytvořit politický prostor. Revoluční diktatura nevídaně rozvíjí *revoluční demokracii* pro závislé třídy při uskutečňování úkolů revoluce a zajišťování jejich výsledků. Je *nově diktátorskou a nově demokratickou*.¹⁷⁾

Revoluční demokracie je převážně jednorozměrnou. Nezahrnuje „komplexní“ demokratizaci společnosti a ani nemůže. Je prostředkem k plnění úkolů revoluce a iemu je podřízena. Závislé třídy nepocítují omezení demokracie jednodimenzností pod vlivem revolučního nadšení a psychologie. Chápu praktický model revoluční demokracie jako „ideální“ a „věčný“. A v tom tkví sice její dočasná přednost. Z perspektivního hlediska však omezenost a nebezpečnost.¹⁸⁾

Revoluční diktatura skrývá v sobě ještě některá další úskalí. Může se přeměnit v soustavu osobního či skupinového terorismu s ostřím zaměřeným i do vlastních řad revoluce a dospět až k „thermidoru“.¹⁹⁾

¹⁵⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 25, str. 61. Zde jsme zřejmě u základní odlišnosti mezi přístupem k socialismu ozbrojeným povstáním a „pokojnou cestou“. V druhém případě se předpokládá, že „panství“ proletariátu bude ustaveno na základě právní a ústavní kontinuity, respektující legalitu a že vzejde z průběhu voleb. Bude formou státní moci opírající se o zákon a volby a přesto bude „panstvím proletariátu“.

Ohlédneme-li se krátce nazpět na naši historii, můžeme konstatovat, že po vítězné národní a demokratické revoluci, která zabezpečila hegemonii dělnické třídy ve společnosti, se v podstatě tímto způsobem konstituoval náš lidově demokratický stát jako panství proletariátu.

¹⁶⁾ A. Gramsci v rozboru Jakobínské diktatury (ve vztahu k diktatuře proletariátu) napsal: „Jakobíni byli jedinou aktivní stranou rozvíjející revoluci... Věřili v absolutní povahu formulí na téma rovnosti, bratrství a svobody, a co nejdůležitější, vírou tou podělili široké lidové masy, jež Jakobíni podněcovali a vedli do boje.“ (Pisma vybrane 2, str. 51; též 1, str. 494–495.)

¹⁷⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy 23, str. 22–23; sv. 25, str. 423 aj.; sv. 27, str. 263 aj.

¹⁸⁾ Domnívám se, že jedním z nedostatků našeho demokratického vývoje bylo setrvávání na jednorozměrnosti revoluční demokracie. Institucionálně a metodicky se zformovala v letech 1949–1954, kdy zřejmě měla své dočasné opodstatnění (nikoli ale v „kultové“ deformaci).

V teoretické literatuře se jednorozměrnost našeho modelu revoluční demokracie projevovala tím, že se demokracie omezovala jen na účast obyvatelstva na správě státu, a to ještě ve sféře výkonu státní moci.

¹⁹⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 367, 371–372. Oba klasikové, ve snaze předejít možné přeměně diktatury proletariátu v soustavu skupinového revolučního terorismu, zdůrazňovali, že diktatura proletariátu je „diktaturou“ *třídy* a *pruže třídy*. Shodně přistupoval k otázce v teoretických spisech též V. I. Lenin. Krátce po Říjnové revoluci a zejména v průběhu občanské války se postupně (v úrovni praxeologie) od původního stanoviska odchýlil (vliv specifických podmínek přístupu k socialismu). Diktaturu proletariátu začal chápat jako diktaturu jeho revolučního předvoje, který neztotožňoval se stranou. Straně – institucionalizovanému jádru a mozku revolučního předvoje – ale přiznával rozhodující roli (včetně mocenské sféry). Diktaturu proletariátu tedy vykonával revoluční předvoj jménem

Revoluční diktatura jako „zvláštní forma státní moci“ je sociálně politickým jevem přechodné povahy. Její trvání se omezuje na období revolučně politické (resp. sociálně politické) přeměny a vytvoření „normálních“ podmínek pro „konstrukci“ nového sociálně ekonomického systému, resp. pro jeho fungování. Jestliže jsou zmíněné úkoly splněny (nebo na- kolik jsou splněny), mizí nutná přítomnost revoluční diktatury. Nastupuje období její přeměny v komplexní demokratický systém (s právním režimem, s právní jistotou a atmosférou svobody) pro celou třídu a její spo- jence. A právě tento přechod do „normálních“ sociálně politických pod- mínek, v nichž převažuje konstrukce nad destrukcí, všestrannost nad jednostranností, je nejobtížnějším problémem revoluce a nejsložitějším úkolem pro nastupující třídu, která musí nahradit instrumenty a metody revoluční diktary instrumenty a metodami hegemonie (včetně „normali- zace panství“).²⁰⁾

Setrvávání na mechanismech a režimu revoluční diktatury za změněné sociálně ekonomické situace produkuje rozpor mezi zaostávající politickou společností a pokrokovostí občanské společnosti, jehož důsledky jsou stag- nace a deformace.

Přeměna revoluční diktatury může být ztěžována dalšími různými okolnostmi. Ve vztahu k diktatuře proletariátu jde např. o komplikace, které provází přístup k socia- lismu v hospodářsky, sociálně a kulturně zaostalé zemi. Taková země řeší složité problémy, související s překonáním primitivní a nevykrytalizované občanské spo- lečnosti (tj. nedostatku produktivních sil usilujících o rozvoj a expanzi, nedostatku uvědomělého masového proletářského hnutí, jež směřuje k podložení panství ekono- mickou „mocí“, nedostatečné „vůle“ proletářských mas zavést vlastní činností prole- tářský pořádek do výroby, realizovat proletářské výrobní vztahy ekonomickými podněty a nástroji atd.). Postihuje vážně sociální mobilitu, neboť se např. musí v poměrně krátké době adaptovat část sociálních skupin v novém (průmyslovém, městském) prostředí, jakož i zformovat potřebná skupina „správců“ výroby, resp. spo- lečnosti. Vzhledem k nedostatečné rozvinutosti a autonomnosti občanské společnosti

proletariátu a za vedení strany. V tomto smyslu bylo možno klást souvislost mezi stranou a diktaturou proletariátu. (Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 29, str. 176, 197, 375 až 376, 384, 414–417; sv. 31, str. 17–18, 231; sv. 32, str. 12–13, 25 aj. Dále protokol XI. sjezdu KSR [6]; L. Trockij, Základní otázky revoluce, část Terorismus a komu- nismus, Praha 1925 aj.) Domnívám se, že jde o jeden ze zdrojů stalinských deformací v sovětském modelu diktatury proletariátu, kdy dočasně nutné se stalo „obecným“.

²⁰⁾ Na dočasnost „revoluční diktatury“ v sovětském Rusku a potřebu nahradit ji „novým“ demokratickým systémem poukázal Zinověv na VIII. Všeruském sjezdu sovětů, když řekl: „Je třeba obnovit volitelnost dělnickorolnické demokracie. Je nutné pochopit, že jestli jsme dosud utiskovali naši vlastní organizaci, jestli jsme ustoupili od elementárních demokratických práv dělníků a rolníků, pak nyní s tím musíme skoncovat.“ (Stenografický záznam str. 224.)

Shodně si uvědomoval též V. I. Lenin, když mluvil o „převezení“ vlaku na jinou kolej, resp. i tam, kde dosud koleje ani nebyly (srov. Spisy 31, str. 421–424 aj.). Nedokončení zmíněné přeměny v její komplexnosti [což neobyčejně ztěžovaly a kom- plikovaly mezinárodní a vnitřní podmínky přístupu sovětského Ruska (později Svazu) k socialismu] je – podle mého mínění – dalším zdrojem stalinské deformace, která se objektivizovala v teorii o umělém vyvolávání třídního boje a o zostřování tříd- ního boje.

se tedy nemůže přistoupit k nezbytnému a žádoucímu stupni její samosprávnosti a tím i demokratičnosti ve sféře politické. To vše (a další) vyúsťuje v *dočasnou* centralizaci mocenských a materiálních prostředků a v disponování jimi uvědoměným (ale též intelektuálně vybaveným – subjektivní předpoklad –) předvojem jménem třídy, při zvýraznění role mechanismů a metod monopolu donucení. Avšak i zde má být donucení vykonáváno moudře a uvážlivě a ve shodě s většinovým přesvědčením. Tak, jak se postupně naplňují cíle socialistické výstavby, má ustupovat samosprávným a demokratickým mechanismům. V každém případě si představitelé takového politického systému mají být vědomi jeho dočasnosti a přechodnosti, jakož i směru revoluce, čehož lze dosáhnout jen v rozvíjejícím se demokratickém prostředí, připouštějícím kritiku daného stavu. Porušení uvedených zásad může vyústit v přecenění prostředků a metod donucení, v jejich pochopení jako „věčných“ a tedy v nastolení důsledků, o kterých jsme již pojednali.

A ještě jedna okolnost je pro přístup k socialismu v zaostalé zemi příznačná. Čím zaostalejší a závislejší jsou hybné síly revoluce, tím rychleji se snaží dosáhnout svých revolučních představ, potřeb a zájmů, aniž by však ve svém vědomí zpretrhaly vědomé a zejména podvědomé svazky se „starým“. V praxi to vede jednak k růstu prvků „sociální iracionality“ v průběhu revolučního procesu, jednak k netrpělivosti některých sociálních skupin a k jejich nátlaku mocensky dosáhnout „cílů“. Neuspokojené propadají „rozčarování z revoluce“ a anarchii. Oboje žádá zvýraznit roli uvědomělého předvoje v kombinaci s donucením (zabezpečení revoluční disciplíny).

Souhrnně lze konstatovat. V zaostalých zemích, kde existují politické podmínky socialistické přeměny (strana, revolučně naladěný proletariát, masová nespokojenost závislých tříd), ale nejsou přítomny dostatečné podmínky sociálně ekonomické, musí panující proletariát usilovat o *urychlené* překonání tohoto rozporu. Proto v nich narůstají nároky na zvýšenou roli mechanismů, prostředků a metod donucení a současně nebezpečí z *konzervování* přechodného politického systému se silnými znaky revoluční diktatury.

Avšak rovněž socialistická přeměna v sociálně ekonomickém prostředí jí úměrném se vyznačuje mnohými úskalími. Již jsme upozornili na nutnost přeměny revoluční diktatury. Splněním jejích úkolů však třídní boj nekončí. Trvá až do dosažení nižší fáze komunismu. Může se vést za nerovnoprávnosti pro antagonistické třídy ve sféře veřejné. Pak ve vztahu k nim proletářský stát nadále převážně vystupuje jako monopol násilí. Na nebezpečí jeho obrácení vůči vlastní třídě (zvláště při její počáteční nezralosti z vládnutí) jsme již poukázali. Ještě ožehavější se zřejmě stává situace, kdy veřejnoprávní rovnost existuje, avšak sociálně politické podmínky ji negují, resp. formalizují (nebo pokud zůstala formálně zachována v období revoluční diktatury a fakticky byla zrušena). V daném případě scházejí i ony garancie, vlastní omezené demokracii.

Za všech popsanych okolností byl faktickým zdrojem deformace rozpor mezi zaostávající politickou společností a pokrokovostí a již vyšší vyspělostí občanské společnosti. Předjetí deformacím předpokládá přizpůsobování

²¹⁾ Srov. rozbor této otázky provedený A. Gramscim ve vztahu k industrializaci sovětského Ruska (Pisma vybrane 2, str. 130–131).

vat soustavně politickou společnost pohybu občanské společnosti (a v jistém smyslu jej předcházet) rozvojem prvků samosprávnosti občanské společnosti a posilováním komplexnosti demokratické soustavy.²³⁾ Předpokládá koncepčnost a programovost v řízení a modelování, spočívající na hlubokém teoretickém poznání a pochopení „objektivních a subjektivních“ tendencí vývoje. Přistoupíme-li k nebezpečí deformace z tohoto hlediska, je jeho společným jmenovatelem praktikismus a pragmatismus, které jsou neschopny reagovat na nové podmínky a problémy jinak než administrativně byrokratickými metodami, zabezpečenými prostředky monopolu násilí.²⁴⁾

3. Ve státu nelze vidět jen zpředmětněné panství třídy. Panství třídy nelze chápat jen jako aktivní a efektivní monopol násilí. Co jím tedy rozumět. Podle mého názoru charakterizuje panství třídy její vedoucí postavení a určující role v sociálně ekonomickém systému („sociální moc“), které determinují, že *táž třída drží (má) moc v a nad společností*. Moc třídy se zpředměťňuje (institucionalizuje) ve státě jako *potencionální* monopol násilí. Jeho posláním je *obrana* daného sociálně ekonomického systému, zajištění jeho „normální reprodukce“, popřípadě rozvoje. Vládnoucí třída a její stát dosahují téhož prostřednictvím i jiných mechanismů, nástrojů a metod, zejména organizací *hegemonie*. Hegemonie však monopol násilí plně nezastupuje. Určuje jeho postavení jako *potencionálního* monopolu a ve sféře efektivity jej atomizuje. Nemůže se bez něj obejít. *Potencionální monopol násilí je atributem státu, pokud stát bude existovat.*

Od takto chápaného panství je třeba odlišit ony „zvláštní formy státní moci...“, kdy monopol násilí (jeho mechanismy, prostředky a metody) v organizaci státu a v jeho činnosti převažuje, je pro ně rozhodující a určující. Ve vztahu k modernímu státu jde o jeden ze systémů (nikoli o výlučný systém) zajištění panství třídy. Je vlastní zpravidla specifickým, nikoli „normálním“ podmínkám panství. Podle mého názoru *nelze* toto dvojí „panství“ ztotožňovat. Musíme je *diferencovat*. Jedině tak se nám podaří odlišit obecné od specifického a individuálního; určit, co je podstatné pro diktaturu proletariátu jako politickou společnost přechodného období a „oddělit“ ono podstatné od individuální či skupinové praxe.²⁵⁾

²³⁾ Srov. Teze IKS k postupu delegace na XXII. sjezdu KSSS (Unitá z 28. 11. 1961); P. Togliatti, Socialismus a demokracie; též „Poznámky“, Zeszyty teoretyczno polityczne, 10/1964.

²⁴⁾ Srov. K diskusi o reformě Svazu komunistů, Rinascita 32/1966, též P. Togliatti, Přijímáme nám adresované vyzvání, tamtéž 14/1964.

²⁵⁾ V interview s redaktorem Nouvel Observateur poznamenal J. P. Sartre příhodně: „Socialismus v čisté podobě může existovat jen jako idea nebo — možná — až tehdy, až se stane sociálním řádem ve světovém měřítku... V soudobých podmínkách idea, stanouc se realitou, bezpodmínečně ztrácí svou „čistotu.“ (Zeszyty teoretyczno polityczne, 2/1965; srov. též cit. článek P. Togliattiho v pozn. 24 a jeho „Poznámky“.)

Formování moderního státu nejen jako zpředmětněného panství třídy je důsledkem jeho sociální role. Uvedli jsme již, že stát zajišťuje jednotu společnosti, reprodukci sociálně ekonomického systému, popřípadě jeho progresivní vývoj. Stát není s to plnit sociální roli v plném rozsahu výlučně a trvale prostředky a metodami násilí. Lépe se mu daří akcemi a průběžnou činností, které přispívají k otupování vypjatosti sociálních rozporů, zmírňují sociální napětí a minimalizují sociální konflikty. Získávají státu dostatečnou oporu ve veřejnosti – sociálně politickou základnu. Díky jí se u státu zvýrazňuje znak reprezentanta (oficiálního a subjektivně pocítovaného) celé společnosti, požívajícího společenskou autoritu. Samo panství a politické řízení společnosti je v průběžné sociální dynamice převážně „netělesně mocenské“. Ve vztahu k antagonistickým třídám jde spíše o manipulaci než o dominaci. V organizaci státu a jeho činnosti se zvýrazňuje stránka *hegemonie* třídy, která však nemůže existovat bez momentu panství.

Podle A. Gramsciho zahrnuje hegemonie třídy politické (nikoli mocenské), intelektuální a morální vedení společnosti.¹⁾ Stát v její organizaci vystupuje v třídních svazcích a „vládě všeobecného souhlasu“.

1. Vládnoucí třídy byly dosud menšinou společnosti (výjimkou je ČSSR, kde dělnická třída při převzetí moci tvořila většinu). Stabilizace panství třídy a „normální“ fungování sociálně ekonomického systému proto závisely především na tom, nakolik se vládnoucí třída doslova „obalila“ sociálními skupinami jí blízkými, nakolik v jejich řadách získala a udržovala si autoritu „vůdce“ (resp. nakolik její pozice a role byla silou věcí jimi oceňována bez ohledu na subjektivní kvality). Jde vesměs o sociální skupiny, které v zájmu vládnoucí třídy nalézají aspoň částečné potvrzení vlastního zájmu a kterým daný sociálně ekonomický systém poskytuje jistou (reálnou a domnělou) sociální perspektivu. Tak jako panství třídy, tak i její vůdčí postavení ve třídních svazcích (jakož hegemonie vůbec) vyrůstá ze sociálně ekonomického postavení třídy a její role – prýští z její „sociální moci“.²⁾ (Ve vztahu k proletariátu před socialistickou revolucí z historického poslání dělnické třídy.)

Zájmové vazby jsou objektivní bází vlastních třídních svazků, vesměs vnitřně třídně rozpornou. Doplnují se svazky politickými, které dovolují spojeneckým sociálním skupinám soustavně si obnovovat vědomí, že jejich zájmy jsou v zásadě respektovány (nebo „respektovány“) a že lze vyvinout politické úsilí na jejich obranu a prosazení. Vztahy mezi vládnoucí třídou a spojenci vylučují jednostrannost dominance a jednostranné prosazování

¹⁾ Srov. A. Gramsci, pojednání o Risorgimentu a Nový kníže, Pisma vybrane 1 a 2.

²⁾ A. Gramsci, tamtéž 1, str. 626, 646. – V rozboru vývoje amerického kapitalismu Gramsci napsal: „Hegemonie se rodí v továrně a vyžaduje pouze minimální množství prostředků profesionálních politiků a ideologů“ (Spisy 2, str. 111). Rovněž zdroj hegemonie proletariátu spatřoval v roli průmyslu ve společnosti. I její základ viděl v továrně, spravované a řízené dělníky – v samosprávě výrobců. Na tomto podkladě vybudoval též původní, v teorii marxismu ojedinělý model proletářského státu. (Srov. články v l'Ordine Nuovo, Pisma vybrane 1.)

potřeb vládnoucí třídy. Vyžadují dostatečný prostor pro zájmově politické využití a uplatnění spojenců při zásadní „aktivní“ shodě mezi nimi a vládnoucí třídou. Vládnoucí třída jim právně politicky *nevládne* — má pouze faktickou moc. Plní vůči nim funkci politického vedení, která jí dovoluje „rovnovážit“ třídně svazkové zájmy při zajištění priority vlastního perspektivního zájmu.

Zásadní zájmová a politická shoda, přes vnitřně rozpornou dynamiku a její vlastní napětí, ulehčuje vládnoucí třídě zaujmout intelektuálně morální vůdčí postavení v třídních svazcích. Je třeba, aby světonázorový přístup vládnoucí třídy k sociálně ekonomickým jevům a k sociální perspektivě, její sociálně politické postoje, sociální a morální hodnoty a hodnotová kritéria se v zásadě staly „vnitřně“ závazné pro spojenecké sociální skupiny. Cílem vládnoucí třídy musí dokonce být, aby právě z těchto řad se regrutovaly intelektuální individuality a skupiny, které zaujmají pro ni příznivou pozici a zabezpečují nejen ve vlastních řadách, nýbrž v řadách třídního antipoda pozitivní přijetí (ve vztahu k antagonistickým skupinám aspoň jejich neutralitu či pasivitu) intelektuálně morální hegemonie vládnoucí třídy. Teprve intelektuálně morálním vedením je hegemonie třídy dovršena a korunována. Přináší „dobrovolnou“ aprobaci základů stávajícího stavu a usměrňuje sociálně politickou aktivitu vedených do jeho rámce. Hegemonie třídy je *nemyslitelná* bez vlastní skupiny intelektuálů, která pochází z jejich řad a z řad spojenců.³⁾ Bez intelektuálně morálního vedení přestává působit „vnitřní“ integrující pouto třídních svazků. Třída ztrácí hegemonii a stává se jen vládnoucí.

2. „Dobrovolná“ aprobace je rovněž základem hegemonie vládnoucí třídy vůči sociálně antagonistickým skupinám. I ve vztahu k nim rozvíjí vládnoucí třída úsilí o „aktivní shodu“ aspoň s jejich částí. Pokud jde o celek, spokojuje se (a zpravidla nelze jinak) s potencionálním či pasivním souhlasem, resp. s neutrálním postojem. Jejich objektivní bázi je sociálně ekonomická závislost a síla občanské společnosti, spočívající jednak v rozsáhlosti manévrovacího prostoru (např. pro kompromisy, ústupky, reformy atd.), jednak v její „schopnosti“ vtisknout závislým třídám vládnoucí třídě příhodný způsob myšlení, styl života, morální kodex a hodnotová kritéria, tradice atd. jako závazná.

Z historického hlediska pokládám za vhodné rozeznávat dvě stadia: a) hegemonii nastupující třídy vůči antagonistickým spojencům revoluce; b) hegemonii vůči antagonistickým sociálním skupinám, které dosáhly jistý stupeň sociálně ekonomické nezávislosti.⁴⁾

³⁾ A. Gramsci formuluje, v souvislosti s teorií hegemonie, nově pojetí a roli intelektuálů. Píše: „...velcí intelektuálové realizují hegemonii, která zakládá jistou spolupráci, aktivní a dobrovolný souhlas, tj. zřízení liberální a demokratické.“ (Pisma vybrane 2, str. 611, též 526–527 aj.)

⁴⁾ Bylo by možné uvést ještě dvě stadia hegemonie. Předně „hegemonii“ spočívající v zásadě na síle svazků sociálně ekonomické závislosti, kdy antagonistická třída se teprve formuje, resp. je v období třídy o sobě. Jako příklad lze uvést stav za kapitalismu volné soutěže (viz výše).

Dále jde o tzv. „negativní hegemonii“, jakou např. získala na krátkou dobu fa-

a) Hegemonie nastupující třídy vůči sociálně antagonistickým hybným silám revoluce je dána dvěma faktory. Předně společnou nespokojeností se starým řádem a přesvědčením o nutnosti jeho destrukce. Za druhé vůdčím intelektuálně morálním postavením nastupující třídy, která disponuje vlastní intelektuální silou. Politický a etický revoluční program vládnoucí třídy se stává programem všech revolučních sil a je také takto formulován.

Revoluční hegemonie je hegemonií spontánního souhlasu. Jakmile nastupující třída dosáhne svých cílů, pouto jednoty a společenství se narušuje. Ideologický blok se rozpadá. Do popředí vystupují desintegrační faktory, negující spontánní podporu. Revoluční hegemonie je *dočasná* (a to i ve vztahu k *přírozeným* spojencům). Jestliže se nemá přeměnit v čisté panství, musí se přetvořit v soustavu hegemonie, odpovídající „normálním“ podmínkám fungování nového sociálně ekonomického systému.

Je zřejmé, že problematika revoluční hegemonie vůči antagonistickým sociálním skupinám se vztahuje na buržoazní a jí podobné revoluce. U proletářské revoluce se její význam v zásadě omezuje rámcem třídních svazků. Domnívám se však, že i ve vztahu k ní a k politické společnosti přechodného období může nastat situace, kdy bude třeba řešit vztahy k buržoazii, resp. části buržoazie, nejen prostředky a metodami monopolu násilí. Tato myšlenka nebyla cizí klasikům marxismu-leninismu. Již B. Engels v Rolnické otázce ve Francii a Německu formuloval vztah ke statkářům nikoli jednoznačně z pozice síly, nýbrž z pozice hospodářského tlaku a poznání předností socialismu, které otevrou „také tyto tvrdé palice“.⁵⁾ Podobné stanovisko zaujal Marx k anglické buržoazii, u níž předpokládal, že je náchylná kompromisům a mohla by být ochotna přistoupit na výkup.

Je pozoruhodné, že ani Lenin nevyklučoval možnost aplikace metody kompromisu a „dohody“ s buržoazií v podmínkách panství proletariátu. Lenin dělil buržoazii do dvou skupin: na kulturní a primitivní. Kulturní charakterizoval jako přístupnou k dohodě a kompromisu a v jejich rámci dokonce ochotnou zapojit se do socialistické přeměny společnosti nebo se k ní chovat neutrálně.⁶⁾ Pochopitelně ani v jednom z uvedených případů nelze mluvit o hegemonii proletariátu vůči buržoazii. Je z nich ale patrné, že prostředky a metody monopolu násilí nemusí být jediné a výlučné pro uspořádání vztahů mezi buržoazií a dělnickou třídou po převzetí moci proletariátem a v průběhu socialistické přeměny společnosti.

Jinak se bude asi jevit analyzovaná problematika v průběhu pokojné, demokratické cesty k socialismu v průmyslově vyspělých zemích. Základem pokojné cesty k socialismu jsou široké třídní svazky, zahrnující *všechny* antimonopolní skupiny, včetně demokraticky orientovaných skupin nemonopolní buržoazie. Jim bude přizpůsobena i organizace hegemo-

nistická politická strana. Tato „negativní hegemonie“ spočívá na fanatismu, negativismu, falešné představivosti a mýtu vůdce. Má velmi krátké trvání. Masová desiluze ji přeměňuje v jeden z nejotřesnějších a nejbrutálnějších systémů monopolu násilí.

⁵⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 459–460.

⁶⁾ Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 27, str. 339–341; sv. 30, str. 462–465; sv. 32, str. 350 až 351 aj.

nie, která ve vztahu k zmíněným skupinám bude zřejmě předpokládat možnost pokojné sociální asimilace, avšak, která nemůže být vůči nim prosta vnějšího tlaku a donucení, třebaže legálního. Konečně zkušenosti z vývoje národní a demokratické revoluce u nás z let 1944–1947 přece jen něco napovídají.

b) Druhé stadium hegemonie je prozatím typické pro industriální buržoazní společnost. Zevrubně jsem se jím zabýval již v citované práci o soudobém buržoazním právu a ve stati o Podmíněnosti sociální a kulturně osvětové činnosti tohoto státu. Chtěl bych proto jen zdůraznit její základní sociální předpoklady: Anonimitu panství buržoazie jak ve sféře sociálně ekonomické, tak politické, s novou rolí sociální skupiny manažerů;⁷⁾ sociologickopsychologický předpoklad, že větší část závislých skupin je v normálních podmínkách, zejména při uspokojení materiálních potřeb, průběžně veřejně neaktivní;⁸⁾ sociálně psychologické důsledky industriální společnosti (standardizovaný, jednodimenzně orientovaný a myslící „masový“ člověk);⁹⁾ vliv vědeckotechnické revoluce na stabilizaci kapitalismu, na vývoj sociální struktury soudobé buržoazní společnosti a zejména na změny a na dynamiku dělnické třídy;¹⁰⁾ prvky účasti pracujících na správě hospodářských společností (včetně lidového kapitalismu); nejednotu organizovaného dělnického hnutí.

To vše vytváří vhodné podmínky pro atomizaci antagonistické třídy a pro izolaci jejich jednotlivých skupin. Formuje příhodné prostředí a atmosféru pro „kladnou“ standardizaci a uniformitu přístupů a postojů větší či menší části antagonistické třídy k sociální skutečnosti a pro manipulovaný konformismus. „Rozbít“ je a osvobodit třídu od jejich vlivu může jen důsledná perspektivně třídní politika a proletářská alternativa řešení stávajících sociálně politických problémů společnosti.¹¹⁾ Nedosta-
tečný třídní přístup a pasivita otvírají prostor pro ideologický a intelektuálně morální tlak hegemonní třídy. Jeho účinnost roste, jestliže je méně přímý a jsou-li jeho nositeli dokonce významní jednotlivci dělnického hnutí.¹²⁾ Jestliže je prováděn v prostředí „svobodné“ akceptace a apro-

⁷⁾ V poslední době se v některých pracích marxistů, resp. levicově orientovaných teoretiků na Západě objevují teze, jimi dříve nezastávané. Sociální skupinu manažerů považují za samostatnou sociální skupinu nezávislou na monopolní buržoazii, která má ve svých rukou skutečnou moc v hospodářských společnostech. (Srov. např. A. Baran, P. M. Sweezy, *Monopoly Capital*, New York–Londýn 1966; M. Bridier, *Nová dělnická třída či nová buržoazie*, *Revue internationale du socialisme*, 13/1966 aj.) Jde o podněty, nutící i naši teoretickou frontu k další všestrannější analýze problematiky.

⁸⁾ Srov. např. aktivizační stratifikaci tříd ve stati D. C. Hodgese, *K problémům fenomenologie třídního boje* (*Società* v č. 3–4/1961); dále Gramsciho hodnocení vlivu „výrobní pasivity“ proletariátu aj.

⁹⁾ Srov. H. Marcus, *Der eindimensionale Mensch*, Luchterhand 1967; F. Marek, *Perspektivy „industriální společnosti“*, *Weg und Ziel*, přetištěno v *Zeszyty teoretyczno polityczne*, 12/1967 aj.

¹⁰⁾ Srov. M. Cini, *Sociální funkce vědy*, *Rinascita* 43/1966; V. Perlo, *Sociální důsledky vědeckotechnické revoluce USA*, *Zeszyty...* 1/1965 aj.

¹¹⁾ J. Montiel, *Zda jsou Francouzi apolitici*, *La nouvelle critique*, 153/1964; teze III. konference dělníků komunistů, *Rinascita* z 6. 2. 1965; v poznámce 10, cit. článek M. Ciniho aj.

¹²⁾ Srov. Marxovo hodnocení významu představitelů ovládaných tříd, stojících na platformě stávajícího sociálního řádu pro hegemonii vládnoucí třídy (*Kapitál* III/2, str. 147).

bace. Nedostatečnou překážkou třídně antagonistické intelektuální infiltraci jsou rovněž pragmatismus a ekonomismus v činnosti politické strany třídy, resp. sektářská politika. Nepřímé politické a intelektuálně morální vedení, korespondující sociálně ekonomickým a politickým podmínkám, umožňuje vládnoucí třídě — při nedostatku pozitivní třídní integrace antagonistické třídy — dosáhnout přiměřenou izolaci třídně aktivní části sociálního antipoda. U „zbytku“ pak aktivní, potencionální či pasivní souhlas se stávajícím sociálně politickým stavem, resp. neutrální postoj k němu. Vládnoucí třída uskutečňuje svou hegemonii nejen vůči spojenům, nýbrž a zároveň vůči části antagonistických sociálních skupin.

3. Významnou roli v soustavě hegemonie třídy v podmínkách moderní industriální společnosti hraje nesporně stát. Třídní svazky a afirmace daného sociálně ekonomického systému určují systém politické společnosti, zejména státu. Motivují a zaměřují funkce státu a roli práva. Stát — organizace hegemonie třídy vystupuje jako stát obvyčejného — průměrného občana.

a) Charakteristické pro politickou společnost uskutečňující hegemonii třídy je demokratické prostředí a atmosféra svobody. Jsou příhodné pro „netělesné“, o to účinnější vedení, neboť vytvářejí mezi sociálními skupinami a jednotlivci vědomí (u antagonistické části nutně falešné) o svobodném rozhodování, jednání, zaujímání postojů atd. Mají zásadní politickopsychologický význam. Jestliže vládnoucí třída skutečně „svobodně“ a demokraticky podřídí svému vedení většinu společnosti, pak sama tato většina bude každý zásadní nesouhlas s danou společností hodnotit jako nonkonformní a zavrženihodné chování.

Ve vlastní sféře státu předpokládá hegemonie soustavně a organizovaně se dovolávat souhlasu většiny a upevňovat vědomí, že většina rozhoduje. Předpokládá „vládu všeobecného souhlasu“, v níž by parlament, soudnictví a vláda nebyly jen nositeli moci, nýbrž též orgány politické hegemonie o různém stupni.¹²⁾ „Vláda všeobecného souhlasu“ fixuje vědomí, že stát vyjadřuje zájmy a potřeby většiny. Dosahuje toho volbami a průběžnou činností politických stran, resp. skupin organizovaného zájmu. Z hlediska hegemonie třídy nelze proto funkci politických stran omezit jen na úsilí o účast na správě státu a určování jeho úkolů. Jsou zároveň tvůrci politické struktury společnosti a nositeli její stabilizace — zabezpečují státu sociálně politickou základnu.¹³⁾

Za „vlády všeobecného souhlasu“ v moderní společnosti se mění rovněž postavení a role byrokracie. Zdrojem její existence přestává být jen třídní antagonismus a zabezpečování politického panství. Její pozice pramení

¹²⁾ Srov. A. Gramsci, Pisma vybrane 1, str. 615—616, 630; R. Luxemburgová, Pisma vybrane 1, str. 176—177, Varšava 1959.

¹³⁾ „Vláda všeobecného souhlasu“ může dokonce znamenat dočasné omezení demokratických institucí silou osobností, která se odvolává přímo k obyvatelstvu a získává od jeho většiny investuru. Za příklad může sloužit gaullistický režim (srov. cit. článek J. Montiela, dále P. Anderson, Kritika wilsonismu, New Left Review 27/1964).

stále více z osamostatňování sféry řízení a správy společnosti a z narůstání relativní „sociální“ pasivity industriální společnosti. Byrokracie-vládce se „mění“ v byrokracii-službu, „objektivně“ nutnou pro fungování společnosti. Netratí sice nic ze své původní pozice. Činí ji ale „přijatelnou“ jako „společenskou moc“ – prostředek hegemonie vládnoucí třídy. Druhým pólem „vlády všeobecného souhlasu“ a jejím garantem je právní režim a právní jistota. Hegemonie vládnoucí třídy jednoznačně vyžaduje, aby právo nebylo pro stát a státní orgány jen morálním, nýbrž právně politickým závazkem, aby „vládlo“ právo, nikoli stát. Porušování práva a nadužívání represe pobuřuje veřejnost, narušuje mechanismus „vlády veřejného souhlasu“ zejména ve zpětných vazbách a ve sféře psychologickopolitické. Ohrožuje hegemonii třídy. Proto právo musí zabezpečit autonomii demokratického prostředí a garantovat atmosféru svobody. Vůči nim, jako zdroji „vlády všeobecného souhlasu“, musí státní aparát zachovávat žádoucí neutralitu a ingerovat v ně jen na podkladě práva.

b) Je pochopitelné, že prostředí „vlády všeobecného souhlasu“ vytváří podmínky pro boj za uplatnění všech organizovaných zájmů. Stát je musí připustit. Zároveň je postaven před úkol řešit jeho důsledky. Úspěch závisí v první řadě na pozitivní činnosti státu, na kolik jí prokáže, že „respektuje“ a „prosazuje“ tyto zájmy při zabezpečení priority zájmu vládnoucí třídy. V praxi to znamená rozvíjet hospodářskou a sociální činnost směrem k „všeobecnému blahobytu“ a „sociální jistotě“ a k samosprávě skupin organizovaného zájmu v občanské společnosti (směrem k odstranění vnějších rozdílů mezi hegemonními a závislými skupinami). Jí lze pozitivně usměrnit orientaci spojeneckých, ale i části antagonistických sociálních skupin, nebo je aspoň neutralizovat.

Materiální blahobyt (respektivě třeba jen jeho zdání), vnějšková nediiferenciace a vystupování státu jako „hegemon“ a „arbitr“ je předpokladem pro politické a intelektuálně morální vedení společnosti vládnoucí třídou. I v něm plní stát významnou roli, třebaže hlavní tíha spočívá na mimostátních institucích a občanské společnosti. Stát usiluje při plnění sociální role o zformování a zachování určitého typu kultury a morálky (jejíž zásady prosazuje do práva). Využívá školství a ostatních prostředků masové komunikace k výchově a utváření masového občana, který je schopný přijmout autoritativní konformismus, konformě se zapojit, resp. být zapojen do veřejného života a uznat nutnost a donucení fakticky za svobodu. Svou hospodářskosociální a kulturní politikou utvrzuje části antagonistické třídy v ekonomismu a pragmatismu, takže ztrácejí revoluční perspektivu a nalézají se v přesvědčení, že jsou slabší a že se nalézají ve stavu permanentní „porážky“. Stát se stává „vychovatelem“ a „vychovatelnou“.

Bylo by zjednodušené chápat výchovnou roli státu nezávisle na mechanismu „vlády všeobecného souhlasu“. Teprve v souladu s ní autorita „státu vychovatele“ roste, neboť prochází praktickým potvrzením. Proto každé rozhodnutí státu musí počítat s reakcí sociálně politické základny státu, zejména těch skupin, jichž se v první řadě týká. Musí usilovat (ve

smyslu vyjít vstříc, ale i manipulovat) o to, aby se setkala s aktivním či pasivním většinovým souhlasem, aby našla podporu ve veřejném mínění.¹⁴⁾ Bez afirmace státních rozhodnutí většinou by nemohlo panství třídy (vrstvy) v moderní industriální společnosti dlouho existovat.¹⁵⁾

4. Hegemonie vnáší do pojetí státu zásadní modifikace. Stát se již nerovná pouze organizaci moci. Zahrnuje do sebe prvky, které v tradičním dělení náležely do občanské společnosti. Jimi také proniká do občanské společnosti a v příslušném stupni se s ní „ztotožňuje“. V tomto smyslu lze stát charakterizovat jako politickou společnost + občanskou společnost. Jako organizaci „o dvou dimenzích“: o dimenzi hegemonie a dimenzi panství, resp. hegemonii vybavenou prostředky panství. Moment hegemonie má zásadní význam pro koncepci moderního a zejména socialistického státu. Stát jako organizace hegemonie vybavená prostředky panství také věrněji obráží soudobou státní realitu.

EDUARD KUČERA

La domination et l'hégémonie de la classe et l'Etat

RÉSUMÉ

Dans l'introduction à l'essai *La domination ou l'hégémonie de la classe et l'Etat* l'auteur cite la façon primitive d'entendre l'Etat comme organisation de la suprématie d'une classe dans la société et d'une composante de la suprastructure. Il montre comment, dans la théorie tchécoslovaque de l'Etat, la première définition de l'Etat s'élargissait et se modifiait successivement de sorte que de nos jours l'Etat est conçu comme organisation d'hégémonie et de domination d'une classe (d'un groupe social) respectivement d'hégémonie d'une classe qui comporte nécessairement l'élément de la domination. La nouvelle conception est ensuite en relation avec le fait que l'Etat contemporain n'est plus seulement une partie de la suprastructure. Il est Etat politique et en même temps une composante inséparable des processus économiques, sociaux et culturels — il pénètre la société civile et se confond avec elle.

Dans la partie *La domination de la classe et l'Etat*, l'auteur caractérise la domination de la classe comme unité de trois côtés fondamentaux: du monopole de la propriété, du rôle dirigeant de la classe dans le système de direction de la société civile et de la possession du pouvoir qui en dérive. Par le côté du pouvoir politique, la domination de la classe représente l'élément de défense du système socio-économique donné et la condition de la reproduction de ce dernier — elle est le monopole potentiel de la violence, capable d'une transformation effective.

Or, l'Etat n'est pas seulement le monopole de la violence. Cette conclusion résulte

¹⁴⁾ O úloze veřejného mínění v soustavě hegemonie třídy viz A. Gramsci, *Pisma vybrané* 2, str. 409–411; ve vztahu k soudobé buržoazní společnosti též I. Popova, *Teorie sociální kontroly v americké sociologii*, *Voprosy filosofii* 7/1965.

¹⁵⁾ J. Harvey, K. Hood, *The British State*, str. 355 ruského překl., Moskva 1961. Jinak by se měla utvářet hegemonie dělnické třídy v socialistické společnosti. Měla by být oprostěna od manipulačních praktik, typických pro hegemonii třídy (vrstvy) v buržoazní industriální společnosti a pramenící z třídního antagonismu. Manipulovaný socialismus, třeba i osvětlený ve jménu vědy a racionalizace, se nemůže vystrhávat sociálně ekonomických či kulturních deformací. Zdrojem hegemonie se musí stát impuls vycházející z historického poslání dělnické třídy. Její sociální základnou je samospráva ve sféře výrobní a sociální, která vnitřně motivuje demokracii a svobodu sociálních skupin a jednotlivců. Stát se tu chápe jako přechodný jev, negující

sám sebe a pouze jako takový má nejen etické opodstatnění, ale i etický obsah. de la délimitation des rapports entre la classe dominante et l'Etat. Dans l'Etat moderne, seule une partie de la classe (du groupe social) exerce le pouvoir. Vu la place de l'Etat dans la société, le pouvoir étatique peut être utilisé au profit de la classe dominante, mais on peut aussi en faire abus contre elle. Aussi la force dirigeante de la société civile doit-elle s'assurer contre son propre Etat. A l'éclairage de ce fait, le rapport du monopole de la propriété et de l'appareil d'Etat, du droit et de la politique d'Etat et de la démocratie prend un aspect nouveau: il apparaît comme côté intégrant de la domination de la classe et non plus seulement comme forme de l'Etat.

La différence entre la domination de la classe comme état et son expression traduite dans le pouvoir politique incarné dans l'Etat (surtout dans la conception de la dictature comprise comme forme spéciale du pouvoir étatique qui ne s'appuie même pas sur la loi...) se manifeste de façon encore plus marquée dans les alliances de classe entre la classe dominante et les groupes sociaux alliés. Dans l'Etat moderne, s'il faut qu'il remplisse le rôle social de défense et de reproduction du système socio-économique donné, la différence mentionnée se projette même dans le rapport des classes antagonistes. La domination de la classe suppose donc nécessairement le pouvoir de la classe. Elle ne suppose pas que ce pouvoir et le rôle dirigeant de la classe soient assurés de manière prépondérante par les mécanismes, les moyens et les méthodes du monopole effectif de la violence — elle suppose seulement le monopole potentiel de la violence.

Dans l'histoire de l'évolution de l'Etat moderne, il existe sans doute des périodes où la classe dominante perd la faculté de l'hégémonie respectivement ne se l'est encore pleinement approprié et où, par conséquent, ce sont les éléments de la domination effective (les dictatures de classe) qui entrent au premier plan et prévalent dans l'organisation de l'Etat. Il s'agit avant tout des périodes de crises socio-économiques du système ou de ce qu'on appelle équilibre catastrophique entre les classes antagonistes. Un cas spécial, c'est la dictature révolutionnaire et la démocratie révolutionnaire à l'étude de laquelle l'auteur consacre une attention accentuée. En cette relation, il opère la distinction de la domination de la classe (Lénine: „la classe qui joue un rôle ici“) et de la dictature comme „forme spéciale du pouvoir étatique qui ne s'appuie ni sur la loi, ni sur les élections...“. Il montre que le fait de confondre les deux conceptions de la „dictature“, différentes par leur signification, était propre à la théorie staliniste de l'Etat.

La dernière partie de l'étude, désignée comme Hégémonie de la classe et l'Etat, est consacrée au problème de l'hégémonie et de l'Etat en tant qu'organisation de l'hégémonie. L'auteur dégage l'élément d'hégémonie du rôle social de l'Etat. Son essence, il l'aperçoit dans les alliances de classe et dans la direction politique, intellectuelle et morale de la société, dans certaines circonstances aussi dans la direction par la classe dominante des groupes sociaux antagonistes. Ce fait se reflète d'une part dans les fonctions de l'Etat (dans son activité positive, c. à d. dans son activité économique, sociale et culturelle), d'autre part dans l'organisation du pouvoir étatique et dans la nature du milieu politique. L'hégémonie exclue l'utilisation du système de la dictature de classe envers les groupes sociaux alliés et, tout en assurant le rôle dirigeant de la classe dominante, elle exige la formation d'un tel ordre juridique et milieu politique où les groupes sociaux intégrés puissent agir sur le pied d'égalité. En cette connexité l'auteur souligne l'importance de l'intelligentsia pour la formation et la réalisation de l'hégémonie de la classe.

Par rapport aux groupes sociaux antagonistes, le système d'hégémonie se manifeste dans l'effort tendant au „gouvernement de l'assentiment universel“. Il est aujourd'hui actuel avant tout dans l'Etat bourgeois moderne et il se réalise dans le milieu démocratique bourgeois et dans l'atmosphère de liberté y correspondante. Ce qui lui propre, ce sont lesdites méthodes de direction „non-corporelles“ qui forment parmi les groupes sociaux et les individus la conscience de la „libre“ décision etc. Le gouvernement de „l'assentiment universel“ fixe la conscience déformée de ce que l'Etat exprime les intérêts et les besoins de la majorité. Dans les conditions de ce gouvernement, c'est également le rôle de la bureaucratie qui „change“. La bureaucratie — gouverneur cède à la bureaucratie — service qui est objectivement nécessaire au fonctionnement de la société. Dans l'activité-même de l'Etat s'accroît son rôle „de chef suprême (hégémon)“ et „d'arbitre“ et son rôle éducatif dans le sens du conformisme d'autorité. C'est le problème de la répercussion sociale des mesures prises par l'Etat qui a une importance spéciale. Les organes d'Etat direc-

teurs ont à compter avec la réaction sociale des différents groupes sociaux et ils doivent donc s'orienter de façon à ce que les décisions prises par l'Etat soient favorablement accueillies par la majorité des groupes sociaux.

L'hégémonie apporte à la conception de l'Etat des modifications de principe. Par suite de son influence on peut caractériser l'Etat comme organisation à deux dimensions: celle d'hégémonie et celle de domination respectivement d'hégémonie munie de moyens de la domination. Cette conception reflète, selon le jugement de l'auteur, la réalité d'Etat avec plus de fidélité.